УДК 811.1612'373+340.113

Монастирська Р.І.

СЕМАНТИЧНИЙ ОПИС ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Суть проблеми. Досить складним питанням термінографії є побудова логічно несуперечливих і лінгвістично правильних значень, сформованих у професійному середовищі. Формулювання значень – трудомістка частина стандартизації, де лінгвісти-термінологи зобов'язані забезпечити мовну нормативність (точність, граматичну правильність, стилістичну коректність) термінологічної продукції, про що свідчать ґрунтовні наукові розвідки О. С. Герда [4], С. В. Гриньова [2; 3], Д. С. Лотте [8] та ін.

Юридичний термін як семасіологічний феномен приваблює і лінгвістів, і юристів, адже розвиток правової терміносистеми пов'язаний з питанням суспільних відносин громадян, правом людини щодо доступності й зрозумілості для неї мови правосуддя. У цій площині розгляд змістового боку терміна права є **актуальним,** оскільки важко переоцінити цінність семантичного наповнення термінів фахових терміносистем.

Мета статті полягає в здійсненні семантичного опису термінів на позначення цивільних правовідносин. Об'єктом дослідження послугували терміни чинного Цивільного кодексу України.

Термінологічне значення як мовний компонент семантичної структури терміна включає реферативне, денотативне, сигніфікативне значення й у вузькому розумінні є синонімом семеми. Денотат розуміють як клас предметів, що об'єднані визначеними ознаками [1], як ознаку чи їхню сукупність певного класу предметів [6], як типове уявлення про клас предметів [10]. Найбільш прийнятним у сучасній лінгвістиці є розуміння денотата як класу предметів. Маючи денотативне значення, термін *документ* в українській мові, наприклад, може бути назвою будь-якого документа (*акт, заява, довіреність, протокол, розписка, прейскурант*) і має значення *«діловий* ***папір****, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь»* (СУМ, т. 2, ст. 357). Зв'язок із юридичним поняттям зумовлює осмислення в людській свідомості значення терміна *документ* як *«****інформації****, що відображена в матеріальній формі й має юридичну силу»* (ЮЕ, т. 2). Так, у термінологічному значенні за допомогою номінативної функції в мові закріплюються отримані знання про денотат. Розрізняють «денотат» *у мові* (уявлення про предмет) й «денотат» *у мовленні* (об'єкт найменування), так званий «референт». При найменуванні об'єкта (референта) значення не стає іншим, воно набуває лише денотативної або референтної співвіднесеності [9]. Таким чином, референт – це одиничний предмет, денотат – клас ідентичних предметів. При розкритті термінологічних значень абстрактних одиниць референтом є не предмет, а ситуація, денотатом – клас однотипних ситуацій.

Дослідження семантичної структури термінів на позначення цивільних правовідносин дало можливість виділити види денотатів: 1) *конкретні предмети* (знахідка – *річ*...(ЦКУ, ст. 337), депозит – *гроші*... (ЦКУ, ст. 1058), статут – *документ*...(ЦКУ, ст. 143), автор компонування інтегральної мікросхеми – *особа*...(ЦКУ, ст. 473), генеральний підрядник – *особа*...(ЦКУ, ст. 838), ощадний сертифікат – *папір*...(ЦКУ, ст. 1065)); 2) *абстрактні поняття* (комерційна таємниця – *інформація*... (ЦКУ, ст. 116), сервітут – *право*...(ЦКУ, ст. 401), винахід – *результат*... (ЦКУ, ст. 459), договір дарування – *зобов'язання*...(ЦКУ, ст. 717)). Зазначені денотати представляють класи предметів (*річ, гроші, документ, особа, папір*) і класи ситуацій (*інформація, право, результат, зобов'язання*), мають міжгалузеве значення і є опорними компонентами в структурі термінологічних значень.

Сигніфікатом для наукових об'єктів є наукове поняття як сукупність відображених у свідомості людини властивостей класів предметів, а для абстрактних наукових понять сигніфікатом є наукове поняття як сукупність ознак класів однотипних ситуацій. Важливість сигніфікативного значення терміна безсумнівна, оскільки в словникових значеннях розкривається саме ця частина змістового боку терміна. Сигніфікативне значення вбирає в себе диференційні, тобто розрізнювальні властивості узагальнених ознак [9] і складає головний елемент значення, його основу, ядро. Характерний приклад: *договір перевезення вантажу* (ЦКУ, ст. 910) – *перевезення речей до пункту призначення й видачі особі, яка має право на їхнє одержання за певну плату*. Сигніфікативне значення вбирає в себе диференційні, тобто розрізнювальні властивості узагальнених ознак, а саме: 1) *перевезення речей до пункту призначення; 2) видача речей особі, яка має право на їхнє одержання; 3) за певну плату*.

Вибір диференційних ознак термінованого поняття залежить від класифікаційних зв'язків з іншими поняттями спільного класу, що знаходяться на одному класифікаційному рівні. Матеріал дослідження термінів ЦКУ дозволив виявити кілька таких спільних класифікаційних ознак:

© Монастирська Р.І.

1) *функціональне призначення, мета: неспоживна річ* (ЦКУ, ст. 910) – *призначена для* повторного використання, зберігаючи при цьому свій початковий вигляд; *статут* (ЦКУ, ст. 910) – *призначений для* створення певного виду юридичних осіб; *споживна річ* (ЦКУ, ст. 185) – *для* одноразового використання; *стипендія* (ЦКУ, ст. 37) – *для* сприяння в досягненні знань учням, студентам, аспірантам; *установчий акт* (ЦКУ, ст. 87) – *необхідний для* створення установи, у якому вказуються мета діяльності, визначаються речі, які їй передаються; *договір побутового підряду* (ЦК, ст. 865) – виконання робіт, *призначених для* задоволення побутових та особистих потреб;

2) *характеристика діяльності: відеограма* (ЦКУ, ст. 910) – *виклад* на відповідному речовому носії рухомих зображень із звуковим супроводом чи без нього; *кредитний договір* (ЦКУ, ст. 1054) – *передача* грошей кредитною установою на умовах повернення й сплати відсотків; *ліцензійний договір* (ЦКУ, ст. 1109) – *надання* дозволу на використання об'єкта права інтелектуальної власності на умовах, визначених взаємними сторонами; *заповідальний відказ* (ЦКУ, ст. 1237) – *заперечення* про перехід майна окремій особі після припинення життєдіяльності власника; *перша черга спадкоємців за законом* (ЦКУ, ст.1261) – *одержання* речей дітьми, того з родини, хто прожив довше з батьками після припинення життєдіяльності їхнього власника; *наймодавець* (ЦКУ, ст. 759) – *надання* в користування будівлі, земельної ділянки протягом певного часу; *позичальник* (ЦКУ, ст. 1046) – *отримання* в користування грошей або речі зі зобов'язанням повернути;

3) *характеристика правовідносин: заповідальний відказ* (ЦКУ, ст. 1237) – вираження в офіційному документі заперечення про *перехід майна* окремій особі після припинення життєдіяльності власника; *емфітевзис* (ЦКУ, ст. 407) – *користування чужою земельною ділянкою* для сільськогосподарських потреб; *покладення на спадкоємця інших обов'язків* (ЦКУ, ст. 1240) – *зобов'язання* здійснити дії не речового характеру: розпорядитися особистими паперами, визначити місце й спосіб здійснення церемонії поховання після припинення життєдіяльності власника; *скасування та зміна заповіту* (ЦКУ, ст. 1254) – скасування попереднього і створення нового офіційного документа про *перехід майна* іншій особі після припинення життєдіяльності власника; *відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи* (ЦК, ст. 1274) – відмова від *прийняття майна* після припинення життєдіяльності їхнього власника на користь іншої; *право власності на наукове відкриття* (ЦК, ст. 457) – *власність* на результат інтелектуальної діяльності: на написану працю, на створений план, на сукупність документів, необхідних для зведення споруд, виготовлення машин, пристроїв.

Здійснений аналіз семантичної структури корпусу термінів ЦКУ дає можливість стверджувати, що денотативні значення, у яких інтеграційний компонент співвіднесений із предметними ознаками, становлять 55% . Сигніфікативні значення, де інтеграційний компонент співвіднесений із поняттям, становлять близько 45% від загальної кількості досліджених термінів.

Значення терміна є упорядкованою системою, елементи якої перебувають у відношеннях взаємозв'язку й взаємозумовленості, а розуміння мови як універсальної знакової системи служить для передачі інформації за допомогою певних матеріальних форм, сприяючи розумінню значення як *структури*.

У структурі термінологічного значення важливими є відношення маніфестації, що пов'язують елементи плану змісту з елементами плану вираження. Ці відношення реалізуються у зв'язках зовнішньої матеріальної форми терміна з його внутрішньою стороною – семемою. Обидві сторони мають комбінаторний характер: зовнішня форма складається з морфем, внутрішня сторона – з сем.

Семи, з яких складається змістова сторона, співвідносяться з ознаками відповідних понять. Ознаки понять, у свою чергу, відображають ознаки явищ реальної дійсності, тому семи у своїй основі мають позалінгвістичну природу, характеризуються співвіднесеністю з предметно-логічним аспектом і організовані ієрархічно, тобто перебувають у родо-видових відношеннях. Отже, семи розрізняються залежно від їх ролі в структурі семеми, у якій вони організовані ієрархічно. У значенні виокремлюємо (за Е. В. Кузнецовою) найбільш загальні семи – семи граматичного характеру (грамеми): сема 'дія' в дієсловах, сема 'ознака' в прикметниках, сема 'предмет' в іменниках, які уточнюються семами лексико-граматичного характеру і яким підпорядковані всі інші [7]. Наприклад, у значенні терміна *статут* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'предмет', у значенні іменника *знахідка* також грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'предмет', у значенні терміна *підрядник* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'особа', у значенні терміна *спадкодавець* грамемою виступає іменник, що конкретизується лексико-граматичною семою 'особа'. Ще більш конкретними, але менш загальними є власне семи, серед яких виділяють головні *(категорійно-лексичні)* й залежні. Прикладом

категорійно-лексичної семи може бути сема 'документ' терміна *статут* на позначення «об'єкта правовідносин», сема 'річ' терміна *знахідка* на позначення «об'єкта правовідносин», сема 'юридична особа' терміна *підрядник* на позначення «суб'єкта правовідносин», сема 'фізична особа' терміна *спадкодавець* на позначення «суб'єкта правовідносин».

Категорійно-лексичні семи, *архісеми* (за термінологією В. Г. Гака), завдяки яким слова об'єднуються в різні класи, є найважливішими в організації значення й «утворюють вузлові пункти в класифікації слів» [2, 371]. Категорійно-лексичним семам підпорядковані менш загальні семи, які уточнюють, конкретизують їх, надають семній структурі терміна ієрархічного характеру. Такі семи прийнято називати диференційними. *Диференційні семи*, що відрізняють значення слова від близько семантичного, можуть бути «*описовими*, які відображають зовнішні особливості об'єкта (розміри, зовнішній вигляд, улаштування тощо), і *відносними*, що відображають відношення предмета до іншого (призначення, функція, місцезнаходження тощо)» [2, 14 –15].

Отже, основна, предметно-логічна частина термінологічного значення може бути представлена у вигляді поєднання 1) граматичних, 2) лексико-граматичних, 3) категорійно-лексичних (архісем) і 4) диференційних сем. Тому семантичний бік терміна є складним явищем, що знаходить відображення в тих елементах значення (семах), що співвідносяться з ознаками предметів, явищ, процесів, якостей тощо, а поняття «змістова сторона» ототожнюється з семантичною структурою.

Таким чином, як показало здійснене дослідження, значення юридичного терміна в спеціальному контексті відбиває істотні ознаки правового поняття. Головне, чим характеризується правове поняття, – це предметні ознаки. Терміни на позначення цивільних правовідносин переважно співвідносяться зі світом дійсності (предметами, їхніми властивостями) у вигляді так званих «денотатів». Значення термінів ЦКУ має структуру у вигляді чітко організованих сем. Отримані результати сприятимуть укладанню термінологічних юридичних словників і впорядкуванню сучасної юридичної термінології.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 102–149.
2. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. – М., 1971. – С. 78–95.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. На материале французкого и русского языков / В. Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.
4. Герд А. С. Язык науки и техники как объект лингвистического изучения / А. С. Герд // Филологические науки. – 1986. – № 2. – С. 54–59.
5. Гринёв С. В. Основы лексикографического описания терминосистем : автореф. дис. на соиск. учён. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04,,Германские языки'' / С. В. Гринёв. – М., 1990. – 43 с.
6. Колшанский Г. В. Лингвогносеологические основы языковой номинации / Г. В. Колшанский // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 99 – 146.
7. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / Э. В. Кузнецова. – М. : Высш. шк., 1982. – 152 с.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лоте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
9. Степанова Г. В. Введение в семасиологию русского языка / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калининград : КГУ, 1980. – 72 с.
10. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.

Список умовних скорочень:

1. СУМ – Словник української мови : у 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда, та ін.] / НАН Укр. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
2. ЦКУ – Цивільний кодекс України : за станом на 12 трав. 2008 р. / М-во юстиції Укр. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2008. – 480 с.
3. ЮЕ – Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видав. «Укр. енцикл.» ім. В. П. Бажана, 2003 – 2004.

Анотація. *Здійснено опис термінологічного значення як мовного компонента семантичної структури юридичного терміна, що включає реферативне,денотативне, сигніфікативне значення. Досліджено ієрархічну структуру змістової сторони термінів на позначення понять цивільних правовідносин.*

Ключові слова: *юридичний термін, термінологічне значення, референт, денотат, сигніфікат, семема, сема.*

Summary. *In the article the description of terminological meaning as a language component of the semantic terminological structure denoting the civil relations and including abstract, denotative and significant meaning that is the synonymous sememe in the narrow sense is envisaged. Understanding the denotatum as class objects in modern linguistics is the most appropriate. In terminological meaning with the help of nominative function in the language the acquired knowledge of denotatum is fixed. There are "denotatum" in language (conception of the subject) and "denotatum" in speech (the object of name), so-called "referent". When disclosing the terminological meanings of abstract units the referent becomes not an object, but the situation, and the denotation is the class of similar situations. The significatum for scientific research is a scientific concept as a set of reflected properties in the person's mind of subject classes. For abstract scientific concepts the significatum is a scientific concept as a reflected set of features classes of similar situations. The importance of the significant terminological meaning is undeniable, as in the dictionary this part of the semantic terminological meanings is disclosed. The significant value absorbs the differential, that is distinguished properties of generalized features and makes the main element of this meaning, its basis, the core. The research material of terms of the Civil Code of Ukraine revealed several of these common classifications: functionality, purpose; description of activities; characteristic relationships.*

Understanding the language as a universal symbol system is used to transfer information with certain material forms, promoting the understanding of terminology as mentioned structure. Elements of the content are associated with elements of the expression. Both sides are combinatorial in nature: the external form consists of morphemes, the inner side (sememe) contains semes. The investigation showed that the legal meaning of the term in a special context reflects the essential features of the legal concepts and is primarily a subject. The structure of terminological meanings of the Civil Code of Ukraine looks like clearly organized semes.

Key words: *legal term, terminological meaning assistant, denotation, syhnifikat, sememe, sam.*

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81-115'44'37:811.16'282

Нечитайло І.М.

МОРАВІЯ ЯК ЗОНА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АРХАЇКИ

Однією з центральних проблем славістики сьогодні, як і раніше, залишається проблема відтворення праслов'янської прамови та членування праслов'янського мовного світу. Здебільшого вирішення її полягає у встановленні подібностей і розбіжностей у фонетичній, морфологічній, словотвірній, а також лексико-семантичній системах слов'янських мов. В останні чотири десятиліття дослідники хронології та діалектного розмежування спільнослов'янської прамови все частіше залучають праслов'янські діалектизми (ПД) – рефлекси мовних явищ, що набули поширення на територіях, охоплених праслов'янською мовою, і досі збереглися в архаїчних зонах сучасної Славії. **Актуальність** нашого дослідження підтверджується думкою О.М. Трубачова, що ПД містять цінну інформацію про діалектну диференціацію різних етапів прамови, про осередки поширення міграційних потоків праслов'ян і, врешті, про місце і час формування самої прамови [4]. У фокусі нашої уваги – віддієслівні імена – континуанти локалізмів прамови слов'ян у чеській мові. **Метою** статті обрано семантико-словотвірні та лінгвогеографічні особливості ПД Моравського регіону Чехії, в якому зосереджено значну кількість вузьколокальних архаїзмів.

Моравія – історичний регіон Чехії, розташований на схід від Богемії. Моравскі говірки – умовна назва сукупності різнорідних мікродіалектів чеської мови: центральноморавської (ганацької), східноморавської (моравсько-словацької, ляської) і богемсько-моравської діалектних груп [5, 581]. Типологічно суттєвими для нашого дослідження є напрямки семантичних трансформацій дієслівних праоснов, що мотивували девербативи цих діалектних зон. Типологічне дослідження ґрунтується на понятті структурно-генетичного типу, сутність якого було викладено О. М. Трубачовим [4, 20]. *Структурно-генетичний тип* – це узагальнена за низкою ознак і представлена в моделях структура праслов'янського слова з її закономірними зв'язками у діалектах слов'янських і неслов'янських мов. Порівняльно-історичне дослідження цих типів є необхідним для виявлення їх етимологічних відповідностей і паралелей в еволюції від праслов'янського часу до сьогодення.

© Нечитайло І.М.